

Gods Megafoon?

C.S. Lewis over het lijden

Dr. Marcel Sarot

Inleiding

Allereerst wil ik de organisatie van deze bijeenkomst hartelijk danken voor de uitnodiging. Het is *altijd* leuk en eervol als mensen je vragen om voor hen te spreken. In dit geval komt daar bij, dat Lewis een van mijn favoriete auteurs is, en dat ik het steeds weer als een voorrecht ervaar, wanneer omstandigheden mij ertoe aanzetten, mij opnieuw met Lewis bezig te houden. Bovendien vraagt U mij voor een lezing over Lewis en het lijden, een onderwerp waarover ik al bij diverse eerdere gelegenheden sprak. Kennelijk heeft dat U niet afgeschrokken. Dat is voor mij uiteraard plezierig. Toch hoop ik niet, dat wij hier vanmorgen als een stel gelijkgezinde Lewis-bewonderaars alleen maar een fijne morgen hebben; daarmee doen wij Lewis geen recht. Wat Lewis over God en het lijden zegt, zo ervoer ik ook weer bij het voorbereiden van deze morgen, is elke keer dat je het leest opnieuw shockerend. Van die schokwerking hoop ik vanavond iets over te brengen, want ik ben er vast van overtuigd dat ik alleen op die manier recht kan doen aan Lewis.

In 1979 kreeg ik, die toen al bekend stond als een echte boekenwurm, via een vriend een doosje boeken van een overleden leraar Engels. Wat ik niet wilde hebben mocht ik weggooiden. Bij die boeken zaten vroege edities van de *Screwtape Letters* en *Beyond Personality*. Ik las ze in de periode waarin ik besliste wat ik ging studeren, en ben theologie gaan studeren. Zij waren wellicht niet de enige oorzaak, maar bijgedragen hebben zij zeker. De *Screwtape Letters* bevatten de adviezen van senior-duivel Screwtape aan zijn neefje, over hoe hij de mensen kan verleiden het slechte te doen, zelfs wanneer zij denken en proberen het goede te doen. Weinig boeken heb ik als zo ontmaskerend ervaren; ontmaskerend van mijzelf dan. *Beyond Personality* handelt over de leer van de Drie-eenheid, en wat je bij een boek over dit abstracte onderwerp niet zou verwachten, het is zo'n adembenemend mooi boek dat ik toen ik het uit had, gelijk weer voorin ben begonnen. Zo'n boek brengt je smaak voor de theologie bij; iets dat de meeste boeken van vaktheologen veel minder doen.

In augustus 1979 ben ik theologie gaan studeren, en tot op de dag van vandaag ben ik, hoewel inmiddels afgestudeerd, daarmee niet opgehouden. Al die jaren ben ik Lewis blijven lezen, dat wel, maar mijn verhouding is veranderd. Toen ik *Beyond Personality* een paar jaar later voor de derde keer las, ontdekte ik wat ik de eerste twee keren nog niet wist, en ook nauwelijks had kunnen weten. Het bleek echt waar wat Lewis zelf altijd over zijn populair-theologische werk had gezegd: dat het slechts bekwame samenvattingen zijn van wat klassieke theologen door de eeuwen heen hebben gezegd. Collega Van Asselt, die hier vanmiddag een workshop geeft, noemde Lewis toen ik hem vertelde dat ik een lezing over Lewis moest houden, een 'lijmpot-theoloog,' daarmee insinuerend dat hij zijn werken knippend en plakkend zou hebben samengesteld. Zo ben ik zelf in mijn studententijd ook over Lewis gaan denken: oppervlakkige samenvattingen en compilaties van klassiek materiaal, waarin veel wordt vereenvoudigd en bekende theologische tegenwerpingen niet worden besproken, maar omzeild. Ik las liever de klassieke theologen, *the real stuff*, dan Lewis, het surrogaat. Toch kwam ik niet van Lewis los, want er is een andere kant aan zijn werk. Dat is het autobiografische werk: *Surprised by Joy, A Grief Observed*, boeken met brieven en met herinneringen van mensen die hem gekend hebben, de film *Shadowlands*. De *persoon* Lewis bleef boeien, ook waar het populair-theologische werk dat niet langer deed.

De afgelopen tijd ben ik, door verschillende aanleidingen, met hernieuwde intensiteit met Lewis bezig. En, wat ik eigenlijk niet verwacht had, ook door Lewis' theologische werk

geboeid. Niet langer herken ik alleen de bronnen, en denk ‘Laat mij maar naar het origineel gaan!’, nee, ik herken nu ook de eigen accenten van Lewis’ interpretaties, en de zuiverheid waarmee die accenten gezet zijn. Lewis shockeert niet als Harry Kuitert en Klaas Hendrikse, die met een groot gebaar veel van wat wij altijd geloofd hebben van tafel vegen, maar hij heeft wel degelijk een schokeffect, wanneer hij een opvatting die in onze tijd als achterhaald geldt net even anders verwoordt, en dan toch weer heel dichtbij brengt. Zo dwingt hij tot zelf denken, confronteert hij, en scherpt hij. Ik wil U daarvan graag een voorbeeld geven dat verband houdt met het thema waarover U mij gevraagd heeft te spreken, Lewis over het lijden, en op die manier de overgang naar dat thema maken.

Toen ik op zestienjarige leeftijd tot geloof kwam, geloofde ik in hemel en hel. Ik had er niet veel over nagedacht hoe hemel en hel er precies uit zouden zien, maar ik geloofde er wel in. De passages waarin Lewis hemel en hel verdedigde tegen tegenwerpingen vielen mij toen dan ook niet bijzonder op. Maar in de loop van de tijd, zo moet ik U bekennen, heb ik het steeds moeilijker gekregen met het geloof in de hel. Bovendien is mijn eigen kerk, de rooms-katholieke, heel voorzichtig waar het gaat om de hel: wij zijn wel gehouden om te geloven dat er een hel is, niet dat er iemand in zit. Ik besef dat ik in mijn twijfel aan de hel niet uniek ben; de hel is in onze cultuur een weinig populair leerstuk, en zelfs cultuurcritici zoals de Paus moeten er weinig van hebben. Mij leek geloof in de hel uiteindelijk incoherent. Één van mijn problemen was, dat het verloren gaan van een persoon mij in strijd leek met de eeuwige gelukzaligheid van allen die die persoon liefhadden. Hoe kan ik gelukkig zijn in de hemel, terwijl mijn geliefde grootmoeder, mijn vrouw, mijn zoon of een goede vriend in de hel zitten? Maar als je zo gaat redeneren ontstaat een olievlek-effect: A wordt behouden en was gesteld op B, C en E; B, C en E worden dus ook behouden en waren gesteld op A, F en G, respectievelijk A, H en I en A, J en K, enz. Zo door redenerend kan er uiteindelijk niemand zijn die niet behouden wordt. Onlangs herlas ik *The Great Divorce*, en daar gaat Lewis precies op deze tegenwerping in. De vorige keer dat ik het boek las had de betreffende passage geen indruk gemaakt, vermoedelijk omdat zij een argument gaf voor iets dat ik toch al geloofde, maar nu maakte zij indruk. Wat zegt Lewis? Lewis beschrijft in *The Great Divorce* een reis door hel en hemel, en beschrijft een echtpaar waarvan de vrouw in de hemel is, terwijl haar man naar de hel gaat. De ik-figuur reageert geschokt, en vraagt zijn hemelgids, George MacDonald, om opheldering. Dit leidt tot de volgende dialoog:

‘Is het werkelijk toelaatbaar, dat zij onberoerd blijft door zijn ellende, al is het een ellende die hij zichzelf heeft berokkend?’

‘Zou je dan liever willen, dat hij nog de macht had om haar te kwellen? Dat heeft hij menige dag en menig jaar in hun aardse leven gedaan.’

‘Nee, dat niet. Ik geloof niet, dat ik dat zou willen.’

‘Wat dan?’

‘Dat weet ik eigenlijk niet, mijnheer. Op aarde beweert men wel eens, dat het verloren gaan van één enkele ziel in strijd is met het geluk van hen, die behouden zijn.’

‘Je ziet, dat het niet zo is.’

‘Ik vind eigenlijk, dat het zo zou moeten zijn.’

‘Dat klinkt erg barmhartig, maar let op wat er achter loert.’

‘Wat dan?’

‘Dat verlangen van de liefdeloze en in zichzelf opgesloten mensen, dat zij het universum zouden mogen bestelen; dat, zolang zij er niet in toestemmen om (op hun eigen voorwaarden) gelukkig te zijn, niemand anders de vreugde zal genieten; dat zij de hoogste macht zouden hebben; dat de Hel *veto*-recht zou hebben over de Hemel.’ (137)

Ook bij Lewis is de hel geen plaats (PoP 113). Met ijzeren logica stelt hij dat wij voor ons bestaan van de Schepper afhankelijk zijn. Wie zich definitief tegen de Schepper keert, verliest dus het bestaan. En dan speculeert hij verder, dat alles wat bestaan heeft, resten achterlaat. Wanneer een blok hout verbrandt, blijven er warmte, gassen en as over. Zou het bijbels spreken over de hel niet een manier kunnen zijn om te spreken over het na-bestaan van de verloren zielen (PoP 113; vgl. Perelandra hfdst. 10, 302–303)? In die zin, zo werkt Lewis zijn gedachten in *The Problem of Pain* verder uit, bestaan mensen in de hemel en in de hel niet op dezelfde wijze. In de hemel kun je *zijn*, maar in de hel kom je juist door niet langer te *zijn*. Dat is een extra reden waarom de zielen in de hemel zich geen zorgen hoeven te maken over de zielen in de hel, aldus Lewis. ‘In de hel’ is geen parallel van ‘in de hemel’; mensen *zijn* in de hemel, maar niet in de hel. En de reden van hun niet-zijn ligt niet buiten hen, maar binnen hen: in hun weigeren Gods vergeving te aanvaarden, in hun weigeren te zijn. Wie weigert afhankelijk van God te zijn, wie autonoom wil zijn en op zich zelf wil bestaan, ego-centrisch (PoP 63–64), gaat verloren. En, zo voegt Lewis daar dus aan toe, wie zegt dat het verloren gaan van deze grote ego’s in strijd is met het eeuwige geluk van degenen die wel van God en Gods genade afhankelijk willen zijn, geeft in feite dit hel-gerichte egocentrisme een vetorecht over het geluk van allen. Deze gedachte, dat de geredden uiteindelijk geen medelijden mogen houden met hen die definitief voor het kwade hebben gekozen, omdat zij daarmee in feite dat kwade en de keus ervoor nog te veel eer geven, is wellicht gruwelijk; maar ik ben bang dat Lewis wél gelijk heeft.

Lewis over het lijden

Hiermee ben ik via een enigszins persoonlijk getinte inleiding midden in de problematiek waarover ik het vanochtend moet hebben beland: Lewis over het lijden. Voordat wij een stapje terug doen van het helse lijden naar het aardse lijden, wil ik Lewis’ geschriften over dit onderwerp nog wel wat nader inleiden. Zijn voornaamste geschriften over dit onderwerp zijn er twee: het al genoemde *The Problem of Pain* uit 1940, en *A Grief Observed* uit 1961. *The Problem of Pain* dateert uit 1940; het is een oorlogsboek. Het werd geschreven op verzoek van Ashley Sampson voor ‘The Christian Challenge Series.’ Het is niet toevallig dat juist op dat moment in deze al veel langer lopende serie een boek over het lijden verschijnt; dat probleem was toen uiterst actueel, en direct na Lewis’ boek zou in dezelfde serie nog een boek over het lijden verschijnen: het inmiddels vergeten *The Mastery of Evil* van Roger Lloyd. De twintig eerder in de serie verschenen deeltjes hadden alle andere onderwerpen. Het is evenmin toevallig dat juist Lewis gevraagd werd een boek over het lijden te schrijven; Hij was immers tijdens de eerste wereldoorlog, ‘The Great War,’ gewond geraakt tijdens gevechten bij Arras, en beschikte als op het slagveld gewond geraakte oorlogsveteraan over het gezag om, nu Engeland weer bij een oorlog betrokken geraakt was, iets over het lijden te zeggen. Lewis maakt overigens geen misbruik van dit gezag, en bekent op de eerste bladzijde van zijn Woord vooraf gelijk dat hij een lafaard is, die er niet in slaagt naar zijn eigen idealen te leven. De populariteit van het boek heeft er niet onder geleden; ik zelf heb de 17^e druk uit 1946!

Hoewel Lewis’ boek bedoeld is voor een breed publiek, en uitdrukkelijk niet als een bijdrage aan een vaktheologische discussie, neemt hij toch een zeer opmerkelijke eigen positie in de theologie in. In de Britse theologie van de 19^e eeuw was immers geleidelijk aan de gedachte dat God Zelf niet kan lijden, verlaten; daarvoor in de plaats kwam de gedachte aan een lijdende God. Tijdens de eerste wereldoorlog waren deze ontwikkelingen – mede o.i.v. war-chaplain Studdert Kennedy – in een stroomversnelling geraakt, en de Anglicaanse kerk ging zelfs zo ver om de onlijdbaarheid van God officieel ter discussie te stellen. Het lijden gaat in tegen Gods wil, zo lezen wij in Britse publicaties uit deze tijd; en Gods verhouding tot het lijden is die van slachtoffer, net zoals de mens. *Suffering, Human and Divine* luidt dan ook

een bekende boektitel uit deze tijd. Lewis gaat niet in op deze positie, maar neemt er impliciet afstand van. Wij hebben al gezien hoe de gelukzaligheid van de mens in de hemel niet door lijden verstoord wordt, omdat dat uiteindelijk het laatste woord zou geven aan dat lijden; dat geldt dan natuurlijk ook voor God (GS 138–139; minder helder PoP 138–140). En Lewis stelt veel minder duidelijk dan gebruikelijk was dat alle lijden ingaat tegen Gods wil: God is geen slachtoffer van het lijden, maar gebruikt het juist. Hij wil er iets mee zeggen. Lewis gebruikt in dat verband ook het beeld van het lijden als Gods megafoon; dat is tegelijk de titel geworden van de eerste Nederlandstalige editie van dit boek: *Gods megafoon*. Op de exacte functie van het lijden bij Lewis ga ik verderop nog nader in.

Lewis' tweede boek over het lijden heeft een totaal ander karakter dan het eerste. Het dateert uit 1961, een jaar na het overlijden van zijn vrouw. Het is een dagboekje, aanvankelijk niet bedoeld voor publicatie. Na overleg met Roger Lancelyn Green, een bevriende kinderboekenschrijver (Hooper 194), besloot Lewis het toch te publiceren, maar onder pseudoniem. Zo kon het gebeuren, dat lezers van het boekje die wisten van Lewis' verlies maar niet beseften dat hij de schrijver was, het hem toezonden in de hoop dat hij er steun in zou vinden (Hooper 195). Lewis bedankte voor zulke presentjes, maar onthulde niet de identiteit van de schrijver. In *A Grief Observed* doet Lewis precies wat de titel doet vermoeden: hij analyseert zijn eigen leed, zijn rouw en de plaats van zijn geloof daarin. Verdwenen is de vaak als pedant ervaren voor alles een oplossing hebbende apologet, en daarvoor in de plaats treft men nu een twijfelende man, die fel zijn nood klaagt tegen God, 'de kosmische sadist en eeuwige vivisector' (33–34) maar aan het eind toch weer vrede met God lijkt te vinden.

Heel veel mensen hebben steun gevonden bij dit boek, dat zo heel anders is dan al Lewis' andere werk. Naast een verschil in genre nemen veel lezers ook een verschuiving in Lewis' opvattingen waar. De Engelse theologe Ann Loades schreef er een artikel over onder de veelzeggende titel: 'Grief Observed, Rationality Abandoned, Faith Regained,' en suggereert daarin dat Lewis weliswaar zijn geloof hervond na de dood van zijn vrouw, maar zijn rationalisme afwierp. En John Beversluis is in zijn *C.S. Lewis and the Search for Rational Religion* nog veel kritischer, wanneer hij betoogt dat in *A Grief Observed* Lewis definitief tegen de lamp loopt door zelf het échec van zijn eigen christelijke opvattingen te laten zien, en er dan tegen beter weten in toch aan vast te houden (Beversluis 140–163). De niet meer gelovige journalist Rex Brico deelt deze analyse, maar ziet *A Grief Observed* niet als het échec, maar als het hoogtepunt van Lewis' werk. Hij schrijft:

Met zijn vernuftige polemieken, zijn briljante apologieën en zijn ethische uiteenzettingen als bouwstenen richtte Lewis een ongeëvenaarde kathedraal op. Duizenden mensen van mijn generatie verpoosden erin. Maar in kathedralen ontmoet je God niet. Dat ontdekte ik lang nadien en daar is Lewis tenslotte zelf ook achter gekomen.

En vervolgens over *A Grief Observed*:

'Als mijn huis met één windstoot is omgevallen,' schrijft [C.S. Lewis], 'dan komt dat omdat het een kaartenhuis was. Mijn geloof was geen geloof, maar verbeelding.' Al zijn intellectuele constructies begeven het, geen muurtje blijft overeind. ... Uiteindelijk echter, als hij met lege handen tussen het puin staat, vindt hij God terug. Maar nu, naar het lijkt, een andere God, niet meer degene die hij, in het verlengde van de burgerlijke en kerkelijke behoeften van zijn tijd, heeft uitgetekend, geanalyseerd, verdedigd, en aan de man gebracht. 'De hemel zal onze problemen wel oplossen,' schrijft hij aan het eind. 'Maar niet door ons subtiele oplossingen van onze schijnbaar tegenstrijdige begrippen voor te toveren. Onze opvattingen zullen ons allemaal uit handen worden geslagen.' Het is vooral dit besef

van ons aller intellectuele onmacht dat dit kleine ... dagboek van Lewis voor mij het dierbaarst maakt... Een besef dat ik verre prefereer boven diens eerdere pretentie dat hij ons Gods gezicht kon tonen. (Brico 20–21)

Deze korte beschrijving van Lewis' twee voornaamste boeken over het lijden brengt mij bij mijn program vanochtend. Ik zal allereerst proberen de essentie te schetsen van het antwoord dat Lewis op het probleem van het lijden gaf in het eerste van de twee boeken. En vervolgens zal ik in het licht daarvan het tweede boekje analyseren, en daarbij de vraag aan de orde stellen of dit gelezen kan worden als een soort weerlegging of terugtrekking van het eerste boek, of van de ideeën die daarin worden verdedigd. Er blijft geen ruimte over voor een fundamentele kritiek op Lewis: het leek mij belangrijker, te vertellen wat Lewis te melden had, dan Lewis te gebruiken als een kapstok om datgene wat ik zelf te melden heb, aan op te hangen.

The Problem of Pain

Wij beginnen, zoals gezegd, met een analyse van de essentie van *The Problem of Pain*. Ik zal proberen die naar voren te halen aan de hand van drie hoofdlijnen in Lewis' betoog. De *eerste hoofdlijn* is de gedachte dat ook een almachtig Wezen niet het logisch onmogelijke kan doen (14–16): God kan niet zweren bij een hoger wezen, en evenmin zondigen of een vierkante cirkel maken. Lewis trekt hieruit twee conclusies. De eerste conclusie betreft de aard van de materiële werkelijkheid. Lewis betoogt dat wezens zoals wij alleen kunnen bestaan in een relatief onafhankelijke externe werkelijkheid. Bestond een dergelijke externe werkelijkheid niet, dan valt niet in te zien hoe wij met elkaar zouden communiceren; wij hebben daartoe een gezamenlijke omgeving nodig (18, 77). En die omgeving moet relatief onafhankelijk zijn, want als die omgeving van mij afhankelijk was, en zich naar *mijn* wensen gedroeg, zou een ander niet de mogelijkheid hebben om via die omgeving met mij te communiceren. Die omgeving zou immers naar mij luisteren, en niet naar hem of haar. Vereist is dus een onafhankelijke omgeving die aan vaste eigen wetten gehoorzaamt: de natuurwetten (19). Dergelijke vaste wetten zullen echter onvermijdelijk ook onplezierige gevolgen hebben: dezelfde eigenschappen die maken dat ik mij aan vuur kan warmen, maken ook dat ik mij eraan kan branden. (20). Lewis' punt is dat het logisch onmogelijk is dat het anders was dan zo, en dat zelfs een almachtige God het dus niet anders had kunnen maken.

De tweede conclusie die Lewis trekt uit het feit dat ook een almachtige God niet het logisch onmogelijke kan doen, is dat een almachtige God niet kan voorkomen dat wezens met een vrije wil verkeerde keuzes maken. Doet God dat wel, dan zijn die wezens immers niet langer vrij. En evenmin kan God voorkomen dat verkeerde vrije keuzes lijden tot gevolg hebben. Als ik mijn medemens een klap met een stok geef, heeft dat pijn tot gevolg; zou God niet mijn wilsbeslissing maar de consequenties daarvan weg willen nemen, dan zou hij in moeten grijpen in de vaste eigenschappen van de materiële werkelijkheid, mijn stok moeten laten verslappen. Maar dat is weer in strijd met de vaste wetten waaraan de externe werkelijkheid onderworpen is (22–23, 59, 77).

Wie vraagt om een hedonistisch paradijs, zo lijkt Lewis te willen zeggen, vraagt om het logisch onmogelijke; en dat kan zelfs God niet verwerkelijken. Laten wij dit, ter wille van het argument, toegeven. Dan rijst onmiddellijk de vraag: lijden is wellicht noodzakelijk, maar geldt dat ook voor de onmetelijke hoeveelheid menselijke ellende die wij hier op aarde aantreffen? Lewis protesteert tegen die vraag. Er is geen onmetelijke hoeveelheid ellende, zo stelt hij. Als ik kiespijn heb van intensiteit x , en iemand van u heeft dezelfde kiespijn, dan zou u kunnen zeggen dat in deze zaal $2x$ kiespijn aanwezig is. Maar, zo stelt Lewis, dan moeten wij wel bedenken dat niemand in deze zaal $2x$ kiespijn heeft. De som van alle lijden wordt door niemand geleden, en bestaat in die zin dan ook niet. Wanneer wij het zwaarste lijden

bereiken dat iemand kan lijden, dan hebben wij ongetwijfeld iets gruwelijks bereikt, maar wij hebben wel al het lijden bereikt dat er ooit in het universum kan zijn (103–104). Lewis brengt daarmee een argument naar voren dat in de godsdienstwijsgerige discussie tot op de dag van vandaag heftige debatten uitlokt: de hoeveelheid lijden is beperkt doordat een mensenleven een beperkte duur heeft, en een mens op elk moment van haar leven slechts een beperkte hoeveelheid lijden kan verdragen. Als de hoeveelheid lijden op deze wijze reeds beperkt is, kan de discussie hoogstens nog gaan over de vraag: ‘Mag het misschien een onsje minder zijn?’ Het is de vraag of dat zo’n vruchtbare benadering is.

Hiermee heb ik wat ik zou willen noemen de eerste hoofdlijn in Lewis’ betoog voor U geschetst. Lewis gebruikt een *free will defence* om de onvermijdelijkheid van een begrensde hoeveelheid lijden te laten zien. Voor ik de tweede hoofdlijn in Lewis’ betoog schets, wil ik er op wijzen hoe omstreden een dergelijke benadering is. Tegenstanders zullen betogen dat Lewis het kwaad verklaart en daarmee onschuldig maakt en uiteindelijk goed praat. Een hedendaags godsdienstfilosoof die langs soortgelijke lijnen argumenteerde, kreeg van een collega te horen:

Als zo’n God de wereld zou bezoeken, zouden degenen die zeiden dat er geen plaats was in de herberg, gelijk hebben. Voor zulke bezoekers moeten wij niet thuis geven. En als ons gevraagd zou worden te kiezen tussen deze bezoeker en een andere, zouden wij zonder aarzelen moeten uitroepen: ‘Geef ons Prometheus!’ (Phillips 121, tegen Swinburne)

De *tweede hoofdlijn* van Lewis’ betoog zal dit soort tegenstanders niet geruststellen. Lewis betoogt dat Gods goedheid verschilt van onze goedheid. Niet zo, dat wat voor ons slecht is, voor God goed is en omgekeerd, maar zo, dat de rudimentaire noties van goed en kwaad zoals wij die hebben, in God volledig ontwikkeld aanwezig zijn. De goedheid van God gaat alle verstand te boven, maar dat betekent niet dat wij niet nog veel te leren hebben (25–27). Het uiteindelijke, diepste inzicht in goed en kwaad is voorbehouden aan God, maar aan ons inzicht in goed en kwaad valt nog veel te verbeteren. In onze cultuur, zo betoogt Lewis, schieten inzicht in goed en kwaad schromelijk te kort. Ons begrip van goedheid is tegenwoordig vaak verwaterd tot vriendelijkheid, en vriendelijkheid ligt vaak dicht tegen onverschilligheid aan. Wat zou U denken van een vader die wanneer zijn kinderen allerhande katekwaad uithalen goedig glimlacht, zijn schouders ophaalt en zegt: ‘Als ze maar plezier hebben!’ Dit type vriendelijkheid, aldus Lewis, komt dicht bij onverschilligheid dan bij echte goedheid. En dan citeert hij de Hebreeënbrief: ‘ieder kind wordt wel eens door zijn vader gestraft. Als u nooit straf krijgt zoals alle andere kinderen, dan bent u bastaards een geen echte kinderen’ (12:7b–8). Wie van zijn kinderen houdt, zo suggereert de schrijver van de Hebreeënbrief, zal ze nu en dan straffen; en de afwezigheid van straf is een teken van gebrek aan genegenheid.

In navolging van de schrijver van de Hebreeënbrief ziet Lewis in Gods verhouding tot ons een parallel met de verhouding van een vader tot een kind: waarom verwachten wij van God dat God een lijdensvrije wereld maakt, als *wij* de kinderen die wij liefhebben waar nodig straffen? Moeten wij van God niet hetzelfde verwachten? Om het opnieuw met de Hebreeënbrief te zeggen: ‘de Heer straft van wie hij houdt, en slaat ieder die hij als kind aanneemt. Het behoort bij uw opvoeding zoveel te verduren’ (12:6–7a). Liefde is niet gelijk aan lievigheid, aldus Lewis (25–27). Dit werkt hij vervolgens aan de hand van een aantal voorbeelden verder uit. Ik noem er één, dat betrekking heeft op de liefde van een mens voor een voorwerp. Wanneer een beeldhouwer niets ziet in een steen, laat hij hem met rust. Maar wanneer hij er een beeld in ziet, en vervolgens van de steen het beeld probeert te maken, zal hij aan het beeld blijven hakken, beitelen, schrapen, schuren en polijsten totdat hij tevreden is. Stel dat het beeld gevoel had. Dan zou men zich kunnen voorstellen dat het, na voor de

zoveelste keer opnieuw door de beeldhouwer gepijnigd te zijn, wenste dat de beeldhouwer nooit iets in het beeld gezien had. Zo, aldus Lewis, is het begrijpelijk dat wij soms wensen dat God ons een minder glorieuze toekomst bereid had; maar dan wensen wij niet meer liefde, maar minder (30–31). Verderop zegt Lewis het als volgt: ‘God fluistert tot ons in onze plezierige ervaringen, spreekt in ons geweten, maar schreeuwt in ons lijden: het is Zijn megafoon om een dove wereld op te schudden’ (81).

Net als na de bespreking van de eerste hoofdlijn in Lewis’ betoog, wil ik ook na de bespreking van de tweede hoofdlijn mijn weergave van Lewis’ onderbreken voor een kort commentaar. De eerste twee hoofdlijnen, zo zou ik U willen voorhouden, staan op gespannen voet met elkaar. Eerst zegt Lewis dat lijden logisch onvermijdelijk is en goeddeels teruggaat op de verkeerde wilsbeslissingen van vrije mensen; zelfs een almachtige God kan daar niets aan doen. En vervolgens betoogt hij dat het lijden een instrument is in Gods hand: Gods megafoon. Daarmee lijkt hij de eerste redenering weer onderuit te halen. Vergelijk het met een student die een mondeling tentamen doet, en zakt. Ik vraag aan de student waarom het zo moeizaam ging, en hij antwoordt dat de stof te moeilijk was: dit kon hij onmogelijk leren. Bij doorvragen blijkt, dat de student niet eens geprobeerd heeft de stof te leren. Welnu, zo zou ik zeggen, als de student serieus geprobeerd had het tentamen te leren en daar desondanks niet in geslaagd was, was zijn mislukking niet verwijtbaar geweest. Hij had zijn best gedaan. Maar nu hij het niet geprobeerd heeft, is hij ten volle verantwoordelijk; hij heeft namelijk niets gedaan om zakken te voorkomen. En zelfs al is het inderdaad zo dat hij ook bij een serieuze poging gezakt was, dan doet dat nu voor de mate van zijn verantwoordelijkheid niet meer ter zake. Hetzelfde geldt, denk ik, voor God. Als God het lijden gebruikt als een instrument om Gods geliefden mee te tuchtigen en zo op te voeden, dan is God voor dat lijden verantwoordelijk. En dan heeft het geen zin meer om te zeggen dat God het lijden sowieso niet zou hebben kunnen voorkomen, en het dus ook niet kan helpen.

Laten wij deze spanning in Lewis’ betoog even laten rusten, en overgaan tot de *derde hoofdlijn* in dit betoog. Die derde hoofdlijn wordt verondersteld in de eerste twee hoofdlijnen, wanneer gewezen wordt op de rol van de vrije wil van de mens, en op de strafwaardigheid van de mens. De mens, aldus Lewis, is volledig afhankelijk van God. Die afhankelijkheid, aldus Lewis, moet zij erkennen, met haar verstand, met haar wil, met haar gevoel. Wanneer zij dit doet, is zij goed en gelukkig. Het grote probleem is echter dat wij meestal niet God centraal stellen, maar onszelf (78–79). En dat wij dat al jaren gedaan hebben, zodat het een gewoonte is waarvan wij slechts ten koste van grote pijn en moeite af kunnen komen. Onze wil moet gebroken worden! Maar eerst moeten wij ons ervan bewust worden dat er überhaupt iets met ons aan de hand is, aldus Lewis. Zonde en dwaling zijn gemaskeerd kwaad; wij beseffen niet eens altijd dat er iets mis is wanneer wij zondigen. Lijden is kwaad ontdaan van zijn masker, en kan ons ervan bewust maken wij op het verkeerde pad zijn! (80). Dat is de eerste functie van het lijden. De tweede functie is, dat het ons ervan bewust kan maken dat al het goede wat wij hier hebben ons niet rechtens toebehoort, en ook tekortschiet om ons ten diepste gelukkig te maken. De derde functie van het lijden, tenslotte, is dat het een symptoom kan zijn van het breken van onze wil: een uitermate pijnlijk proces na eeuwen van geroofde autonomie! Op zichzelf genomen zou het aangenaam moeten zijn, het goede te doen; maar wij zijn inmiddels zo geperverteerd dat het een sterven aan onszelf vereist. Lewis zelf zegt het in de volgende woorden:

Ik beweer niet dat pijn geen pijn doet. Dat doet het wel. Dat is wat het woord betekent. Ik probeer slechts te laten zien dat de oude christelijke leer van dat wij door lijden heen tot volmaaktheid moeten worden gebracht (opnieuw een toespeling op Hebr., 2:10). niet ongeloofwaardig is. Ik zal niet proberen te bewijzen dat die leer ook verteerbaar is.

Ik ben mij ervan bewust dat er nog veel ongezegd is, maar toch wil ik hiermee mijn weergave en analyse van *The Problem of Pain* afsluiten. Ik weet niet hoe U er over denkt, maar zelf vind ik Lewis' betoog indrukwekkend. Vaak wordt gezegd dat Lewis hier pedant, betweterig en ongevoelig is, maar ik kan het daarmee niet eens zijn. Keer op keer – veel meer nog dan in mijn samenvatting naar voren gekomen is – beklemtoont hij dat hij zelf terugdeinst voor wat hij zegt. Hij zegt het niet omdat hij het leuk vindt, maar omdat hij ervan overtuigd is dat hij het, wil hij het christelijk geloof goed weergeven, *moet* zeggen. Lewis toont begrip voor het beeld dat wil dat de pijnlijke bewerking door de beeldhouwer eindelijk een keer ophoudt, en hij doet niets af aan de pijn. Hij zegt heel expliciet dat hij niet probeert aan te tonen dat wat hij zegt, verteerbaar is; hij zegt het slechts omdat hij denkt dat het waar is.

A Grief Observed

Onverteerbaar, maar waar. Kan Lewis dat nog steeds zeggen nadat Joy, zijn vrouw van wie hij zielsveel hield, gestorven is? Of blijft nu slechts het 'onverteerbaar' staan? Voor deze vraag wenden wij ons nu tot *A Grief Observed*. En dan is het eerste wat ons opvalt in dit rouwdagboek, wat een genadeloze zelfanalyse Lewis geeft. Ik heb U gezegd dat een hoofdlijn uit Lewis' betoog in *The Problem of Pain* is, dat wij God centraal moeten stellen, niet onszelf. Welnu, nergens vond ik deze ontzeling van de mens zo treffend tot uitdrukking gebracht als in de innerlijke worsteling waarvan Lewis getuigt in *A Grief Observed*. Hier geen *clean* betoog, maar de worsteling van iemand die overmand is door verdriet, en zichzelf steeds weer bijeenpakt om niet bij dat verdriet te blijven staan, om niet te blijven steken in zelfmedelijden. Hij begint als volgt:

Niemand heeft mij ooit verteld dat verdriet zozeer als angst voelt. Ik *ben* niet bang, maar het gevoel is net als dat van angst. Dezelfde trillingen in de maag, dezelfde rusteloosheid, het gapen. Ik blijf maar slikken.

Maar op bladzijde 2 neemt hij al afstand:

Ik prefereer haast de momenten van de diepste pijn. Die zijn tenminste eerlijk en oprecht. Maar het bad van zelf-medelijden, het zwelgen, het klef-zweterige gevoel van eraan toe te geven – daar walg ik van. En zelfs terwijl ik het doe weet ik dat ik op die manier Joy geen recht doe. Als ik aan zo'n bui toegeef, maak ik in een paar minuten een pop om over te snotteren van de vrouw die zij was. God zij dank is mijn herinnering aan haar nog te sterk – zal dat altijd zo blijven? – om mij hiermee weg te laten komen. (6)

Steeds weer roept hij zichzelf terug, wanneer zijn wensen en verlangens te egocentrisch worden. Aanvankelijk probeert hij vooral, zoals in het zojuist gegeven citaat, Joy centraal te stellen.

Wat ben ik voor man, om zo veel aan mijn eigen verdriet te denken en zo weinig aan het hare. Zelfs die waanzinnige roep 'Kom terug!' is alleen maar op mij gericht. Ik heb nooit zelfs maar de vraag opgeworpen of zo'n terugkeer, als die al mogelijk zou zijn, goed voor haar zou zijn. Ik wil haar terug omdat ik haar nodig heb om mijn verleden te kunnen herstellen. Zou ik haar nog iets ergers kunnen toewensen? Nadat zij eenmaal door de dood heen is, terugkomen en dan later, het hele stervensproces opnieuw moeten doormaken? Men zegt dat Stefanus de eerste martelaar is. Maar had Lazarus niet het moeilijkste deel? (36).

En verderop in het dagboek wordt hij zich er in toenemende mate van bewust dat zijn eigen ego niet op de eerste plaats moet wijken voor Joy, maar voor God. Dit dagboek, zo zegt hij tegen het eind ervan, gaat op de eerste plaats over mijzelf, vervolgens over Joy, en pas op de laatste plaats over God; in die volgorde. Het zou precies omgekeerd moeten zijn! En ik zie nu dat ik nergens tot die denkwijze ben gekomen die wij lofprijzing noemen. Toch zou dat het best voor me geweest zijn. De lofprijzing is een vorm van liefde die altijd iets van vreugde in zich heeft. Lofprijzing in de juiste volgorde: van Hem als de Gever, van haar als de gift.... Dit moest ik vaker doen. ... Door te prijzen kan ik nog steeds, tot op zekere hoogte, van haar genieten, en alreeds, tot op zeker hoogte, van Hem genieten (vrije vert. 52–53).

Het mensbeeld dat uit deze worsteling naar voren komt is precies dat van *The Problem of Pain*. Hebben degenen die een tegenstelling zien tussen *The Problem of Pain* en *A Grief Observed* dan helemaal ongelijk? Om een antwoord op die vraag te krijgen moeten wij kijken naar het Godsbeeld van *A Grief Observed*; want het is in dat Godsbeeld dat veel lezers een ommezwaai waarnemen. Over God spreekt Lewis aan het begin van *A Grief Observed* inderdaad heel anders dan hij eerder deed:

Niet dat ik ... veel gevaar loop mijn geloof in God te verliezen. Het echte gevaar is dat ik zulke afschuwelijke dingen van Hem ga geloven. De conclusie die ik vrees is niet 'Dus uiteindelijk blijkt God niet te bestaan,' maar 'Dus dit is hoe God echt is. Houd jezelf niet langer voor de gek.' (8)

Een stukje verderop legt hij uit wat hij precies bedoelt:

Men zegt dat zij in Gods handen is. Maar als dat zo is, dan was zij altijd al in Gods handen, en ik heb gezien wat die haar aandeden. Worden zij plotseling zachter wanneer wij ons lichaam verlaten hebben? En als dat zo is, waarom dan? Als Gods goedheid niet toelaat dat Hij ons pijn doet, dan is God ofwel niet goed, ofwel Hij bestaat niet. Want in het enige leven dat wij kennen kwelt Hij ons meer dan wij vrezen, meer dan wij ons kunnen voorstellen. En als Gods goedheid wel toelaat dat hij ons pijn doet, dan kunnen Zijn kwellingen na onze dood even onverdraaglijk zijn als ervoor. Het is soms moeilijk om niet te zeggen: 'God, vergeef God.' ... Is het rationeel om in een slechte God te geloven? Een God die zó slecht is? De kosmische sadist, de hatelijke Imbeciel? (24–25, 27)

Dat is inderdaad een ander register dan wat wij tot nu toe gehoord hebben. Maar toch... Bij alle opstandigheid is één ding hetzelfde gebleven: Lewis ervaart het lijden als komend uit Gods hand. We hebben gezien hoe hij twintig jaar tevoren afstand had genomen van de dominante stroming in de theologie die God elke verantwoordelijkheid voor het lijden ontzegt, en slechts een medeslachtoffer in God ziet. En nu? Geen woord neemt Lewis terug. Hij twijfelt aan Gods goedheid, maar hij twijfelt er geen moment aan dat het God is uit wiens handen zijn ellende afkomstig is.

En die worsteling om Gods goedheid dan? Wat moeten wij daarvan zeggen? Noemt Lewis God niet een kosmisch Sadist, een hatelijke Imbeciel, een grote Vivisector? Is dat dan geen omslag? Ja, en nee. Ja, dit is inderdaad sterke taal. Maar had Lewis twintig jaar eerder niet al opgebiecht dat hij zelf geen held was, en dat hij zich kon voorstellen dat de steen het wel uit zou willen schreeuwen tot de beeldhouwer: 'Hou op! Kwel mij niet langer! Ik heb genoeg gehad!' Doet hij nu wezenlijk iets anders dan dat? Schreef hij twintig jaar geleden niet al, dat hij het onverteerbare geloofde? En zegt hij hier in feite niet, dat hij het nog steeds gelooft, maar die onverteerbaarheid nu nog veel sterker ervaart? Lewis verwoordt zijn klacht inderdaad met scherpste, maar wij weten dat hij met de Psalmen leefde en bad – en doet de

psalmist niet evenzo? Wat is hier nu eigenlijk echt veranderd, behalve dan dat het lijden hem veel dichterbij de huid is gekomen?

Laten wij kijken, hoe deze worsteling met God verder verloopt. Neemt Lewis definitief afstand van God en diens sadistisch universum, of komt hij tot het inzicht dat ook aan hem wellicht nog verder geschaafd en gebeiteld moest worden? Ik geef U een aantal representatieve citaten; let op de opnieuw meedogenloze zelfanalyse:

Al dat gedoe over de kosmische Sadist was niet zozeer een uitdrukking van gedachten, als wel van haat. Ik ontleende er het enige plezier aan dat een mens in zielsangst kan vinden: het plezier terug te slaan. Het was niet meer dan ... schelden, God eens lekker vertellen wat ik van Hem dacht. En natuurlijk, zoals altijd wanneer je scheldt, is iemand eens goed de waarheid zeggen niet hetzelfde als vertellen wat je denkt dat waar is. Het is meer vertellen wat je denkt dat hem zal raken... Maar zo'n bui bewijst niets. Natuurlijk zal de kat grommen en blazen tegen wie in zijn vlees snijdt, hem bijten als hij kan. Maar de vraag is, of het een dierenarts of een vivisector is. Haar boosheid werpt op die vraag geen licht. Waar het om mijn eigen lijden gaat, kan ik geloven dat Hij een dierenarts is. (35) Als mijn huis in één klap omgevallen is, dan is dat omdat het een kaartenhuis was. (32) Ik begin tot inzicht te komen. Mijn liefde voor Joy was van hetzelfde allooi als mijn geloof in God... Of er nog meer dan verbeelding in mijn geloof was, meer dan egoïsme in mijn liefde, God weet het. Ik niet meer. (36) Het afschuwelijke is, dat een volmaakt goede God ... nauwelijks minder afschrikwekkend is dan een kosmische Sadist. Hoe meer we geloven dat God ons alleen maar kwelt om ons te genezen, hoe minder wij kunnen geloven dat het zin heeft om om zachtheid te vragen. Een wreedaard kun je omkopen ... maar een arts wiens intenties volmaakt goed zijn? Hoe gewetensvoller hij is, hoe onverstoorbarder hij door zal snijden. (37–38). God wist altijd al dat mijn tempel een kaartenhuis was. Maar om het mij duidelijk te maken, moest Hij het omver werpen. (45) Mijn idee van God is geen goddelijk idee. Het moet van tijd tot tijd verbrijzeld worden. Hij verbrijzelt het zelf. Hij is de grote iconoclast. (55) Niet mijn idee van God, maar God. (56)

Hier kan ik weinig aan toevoegen. Hier treffen wij een Lewis, die zoekt wat God hem door het lijden wil vertellen, en die tot een eerste antwoord komt. Inderdaad, zijn geloof stort als een kaartenhuis ineen, maar niet om plaats te maken voor ongelooft, agnosticisme of scepticisme, maar voor een verdiept geloof. Het geloof dat hij had, wordt niet vernietigd, maar verheven – hoe pijnlijk dat proces ook is.

Ik kom tot een samenvatting. Volgens Lewis kan de mens niet leven buiten Gods genade, is het lijden onvermijdelijk en gebruikt God het bovendien als een instrument om aan ons te schaven. Dat proces is pijnlijk, gruwelijk pijnlijk, maar het komt ons ten goede. Uit het dagboek dat Lewis bijhield na het overlijden van zijn innig geliefde vrouw, blijkt hoe veel steun Lewis zelf vond in de wetenschap dat het geen vreemde was die hem dit aandeed, maar God. Hij was opstandig – wie zou dat niet zijn? – maar hij vocht het uit met God, en vond rust.

Laten wij het niet te mooi, niet te idyllisch maken. Het lijden van Lewis' vrouw, het lijden van Lewis zelf, het was geen sprookje. Het was gruwelijke werkelijkheid. Nergens in *A Grief Observed* krijg je de indruk dat lijden geen lijden meer is, pijn geen pijn. Dat zou een illusie zijn. En laten wij ook niet denken dat Lewis een uitzondering is, die een buitengewone hoeveelheid lijden te verteren kreeg. Wat Lewis doormaakte was niet uniek; de meesten van ons hebben het al eens doorgemaakt, of zullen dat moeten doen. Geloof in God neemt de hardheid van het bestaan niet weg; in sommige opzichten versterkt het onze gevoeligheid voor

die hardheid misschien nog wel. Er is geen gemakkelijke oplossing voor het probleem van het kwaad. Wel is daar Gods liefde, een liefde die – ik zeg het Lewis na – niet lievig is. Wie die liefde vindt, kan – als Lewis – verder.